

kako in kje bi našli na terenu še številne nove podatke. Delo pri zbiranju podatkov torej še ni končano.

VIRI: 1. Dnevnik iz mojega partizanskega življenja. Napisal ga je neznani bорец Lackovega odreda in se hrani v arhivu Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru (arhiv MNOM).

PRICEVANJA: 2. Franc Zalaznik-Leon: Moja pot na Kozjak. Arhiv MNOM. — 3. Krepel Franc-Zmaj: Bila je ustanovljena Lackova četa. Arhiv MNOM. — 4. Ivan Lešnik-Pohor: Lackov bataljon na razpotju. Arhiv MNOM. — 5. Franc Zalaznik-Leon: Razvoj OF od 1. 1941 do 1945. Arhiv MNOM. — 6. Mirko Holc-Franjo: Ob 10. obletnici ustanovitve Lackovega odreda. Rokopis se hrani v arhivu MNOM. — 7. Irčič Ivo: O skojevski organizaciji v Lackovem odredu. Arhiv MNOM. — 8. Lackov odred — Formacijski sestav. Arhiv MNOM. — 9. Jože Klep-Smeh: Lackov

odred. Arhiv MNOM. — 10. Napad Lackovega odreda na elektrarno Falo. Rokopis se hrani v MNOM. — 11. Kronološki potek borb Lackovega odreda 1944—1945. Arhiv MNOM. — 12. Kronika ZB Remšnik 1941—1945. Arhiv MNOM. — 13. Gradivo za topografijo NOB slovenskega naroda za področje Kozjak. Arhiv MNOM. — 14. Arhiv obveščevalnega centra Lackovega odreda v Državnem arhivu Maribor. Sedaj v arhivu MNOM. — 15. Dokumentarne fotografije v fototeki MNOM. — 16. Arhiv MNO v Slovenjem Gradcu. Mapa o Lackovem odredu.

LITERATURA: 1. Prof. M. Zgonik: Borbe Lackovega odreda ob severni slovenski meji. Nova obzorja 1. 1948, št. 3—4. — 2. Prof. M. Ževart: Pregled razvoja partizanskih enot na Pohorju do ustanovitve XI. SNOUB »Miloša Zidanška« — »Spomni se, tovariš«. Izdano v jubilejnem letu 1959 ob 40. obletnici ustanovitve KPJ in SKOJ.

FERDINANDEJSKI RUDARSKI RED ZA FUŽINE POD JELOVICO

JOZA GASPERSIČ

PREDHODNIKI

»Čigar je zemlja, tega je ruda v njej.« je menil srednji vek o svobodi rudarjenja, dokler sredi XII. stol. ni sklenil nemški državni zbor, da pritičejo rudni zakladi in razpolaganje z njimi edinole vladarju in tistemu, ki mu bo on posebej podelil ta regal. Zato si je izprosil freisinški škof rudarsko pravico za svoja kranjska posestva 1277, medtem ko o datumu podelitve drugima dvema gorenjskima gospostvoma, briksenskemu in lipniško-radovljiškemu ali ortenburškemu ni nič znanega. Prejemu rudarske pravice je sledila naselitev tujih družb, dveh freisinških: rudarske v Mojstrani 1291 ali nekaj prej in fužinske v Železnikih okoli 1340, ortenburške rudarsko-fužinske v Planini nad Jesenicami pa 1381 ali nekaj prej.

Življenje v teh prvotno delovnih in maloštevilnih tovarištvih je dobivalo vsebino in podobo v zapisih podelitvenih pogojev, bremen, pravic in svoboščin, najpopolneje in zelo zgodaj 1381 v ortenburškem rudarskem redu za omenjeno Planino. V primerjavi s pravnim, gospodarskim in družbenim položajem drugih gosposčinskih podložnikov so bile rudniške naselbine deležne davčnih in služnostnih olajšav in oprostitev, zlasti pa jim je pod Ortenburžani ustrezala pravica do lastnega nižjega sodstva in posebnega upravnega reda, ki ju je izvrševal voljeni predstojnik naselja, po zemljiškem gospodu potrjeni rudarski sodnik.

Ortenburški rudarski red so si privzele na nek način in v neki meri tudi pozneje ortenburške rudarske naselbine na Kranjskem. Kropa, Kamna gorica in Kolnica, katere so dobili po medsebojnih dednih pogodbah za Ortenburžani 1418 Celjani in za temi 1456 Habsburžani s Friderikom III. (1435—1493).

Med habsburškimi reformami v drugi polovici XV. in v prvi polovici XVI. stol. v smeri centralistične vladavine je bila pomembna podreditev rudarstva in železarstva vladarjevemu uradništvu, ki je postopno odtegnilo zemljiškim gospodom pravice do rudnega regala. Kot zgodnji ugovor in ukrep proti takšnemu posegu deželnega kneza v pridobljene pravice fevdalstva smemo razlagati že potrdilo ortenburškega reda¹ po zadnjem Celjanu Ulriku 1452. Okoli 1500 je

Jelovica proti jugu; za goro Jamniški vrh s stotino rudnih jam

(Foto M. Gašpersič)

dobilo nekaj spodnjeavstrijskih dežel, med njimi Kranjska, skupnega rudarskega sodnika, cesarskega uradnika. Ta ali pa po imenu neznani krajevni rudarski sodnik je imel 1496 uradni dan² v Kropi, Kamni gorici in Kolnici, da je s tamkajšnjimi fužinarji določil dolžino jamske vrvice, izmero in število fužinskih jam in rešil nekaj drugih zadev rudarskosodnega samoupravljanja. Imenovani trije kraji so tedaj in še v drugi polovici XVI. stol. tvorili nekakšno rudarsko-upravno enoto v radovljiškem gospostvu. Kolikšno in kakšno besedo je imelo pri njej to gospostvo, nam za čas okoli 1500 ni znano.

Freisinški Železniki so dobili od škofa okoli 1500 pravico voliti sodnika iz svojih vrst, a vse še v zvezi z loškim gospostvom.³ Ta ureditev nam jasno odkriva prehodno stanje med prodiranjem deželno knežjih reform in obrambo gosposčinskih pravic. Obzračje pa je držalo vedno slabše in najdalj do tretje četrtine XVI. stol., ko je 1575 obveljal karolinški kranjsko-goriški rudarski red in je nastopil prvi redni višji rudarski sodnik v Ljubljani.

VZROK ZA POSEBEN RUDARSKI RED ZA PODJELOVSKE FUŽINE

Lipniško ali radovljiško gospostvo, h kateremu so štel tudi Bohinj s posebnim rudarsko-pravnim začetkom, ki ga tu ne upoštevamo, je ležalo med karavanškim predgorjem Dobrčo in Mošenjsko planino na Jelovici, v dolini pa med sredinami strug Tržiške Bistrice, Lipnice in Završnice.⁴ Z nastopom celjske dediščine so postali habsburški deželni knezi tudi zemljiški gospodje podjelovskih fužin, katerim je bilo tako prihranjeno dokaj bridkih motenj, ki so jih okušali pozneje freisinški podložniki. Pač pa so Kroparji, Kamnogoričani in Kolničani

prišli v hud spor s svojo gosposčino po drugi poti. Friderikov naslednik Maksimilijan I. (1493—1519) je zastavil radovljiško gospostvo 1515 v užitek za 12 let Volbenku Dietrichstainu⁵ za posojilo 19.000 gold. Na isti način je nastopil 1526 užitek te gosposčine Nikolaj Zrinjski, a 1546 najdemo kot radovljiškega imetnika zopet Dietrichstaina in za njim kmalu sina Morica.

Imetniku zastavljene gosposčine ni šlo nadzorstvo v rudarskih zadevah, potrjevanje ali izbiranje rudarskega sodnika ipd., ako je kateri bil, pač pa je dobival vse fužinske dajatve, ker je tudi nosil bremena, ki sta jih nakladala gosposčini vladar in dežela. Ta pa so stalno in krepko naraščala zaradi vojska, turške nadloge ipd., a gosposčine so jih nalagale dalje podložnikom, četudi niso imele vselej pravice do tega. Podložniki so se upirali in tako so se v začetku 1547 pritožili tudi podjelovski fužinarji⁶ na cesarja Ferdinanda, Maksimilijanovega naslednika (1519—1564).

Fužinarji so tožili Morica Dietrichstaina, da

proti njihovim pravicam do užitka planin oddaja Vodice v najem kmetom, ko fužinarjem samim manjka krme,

da ni dovolil stavbnega lesa za popravila fužin iz bližnjega hrastovega gozdiča, od katerega plačujejo najemščino,

da oddaja sosednim podložnikom les, ki bi moral služiti za oglje,

da zahteva zoper vicedomovo odločbo kot novoto deseti pfenig kupnine ob prodaji fužin in hiš,

da zahteva od dninarjev (arme Leut), ki delajo v rudniku (die das Bergwerk bauen) in so si v njem postavili dvajset hišic, tlako, ki je niso dolžni,

da sili v kupno pravo fužine in zemljišča, čeprav sta od 26 pisem samo dve kupnega prava (t. j. zavezani poseb. davku ob vsaki prodaji),

da zahteva polno najemščino (davek, Zins) od zemljišč in fužin, ki jo je Maksimilijan znižal pred 30 leti za polovico.

Med tožbami nadaljujejo fužinarji vlogo s prošnjami, naj jim cesar dovoli

svoboščine in artikule, s katerimi so obdarjene jeseniške fužine po priloženem prepisu⁷ in⁸

še drugi sejem v letu,

ribolov pri fužinah laško miljo daleč,

obnovitev dovoljenja poti na Bačo,

in končujejo vlogo z napovedjo, da bo sicer rudnik propadel v škodo komorne posesti.

V skladu s takratnimi prizadevanji za dvig rudarstva je bila rešitev vloge podje-

Planina Vodice nad Kropo z Gradiščem in rudnimi jamami v bližini, ki jo je Ferdinand I. 1550 prisodil pol Kroparjem in Kamničanom, pol Zalošanom

(Foto Val. Prezelj)

lovških fužinarjev še kar ugodna in hitra. Tretjega januarja 1550 je komisija komornega sveta na Dunaju podpisala

*Spoboščine in rudniški red fužinarjev
železnega rudnika v Kropi, Kamni gorici
in Kolnici⁹*

Za uvodom se vrsti 71 členov, in sicer 32 določb različne vsebine, v glavnem policijskega reda, 15 določb za rudarje in 24 določb za plavžarje. Pred vsako točko je naslov z napovedjo vsebine, ki ga bomo tu izpustili. Zaradi preglednosti pristavljamo k razvrstitvi členov po izvirniku še svoje številke 1) do 71). Besedilo precej krajšamo in skušamo v prevodu ohraniti stari izraz.

OKRAJŠANI PREVOD
FERDINAND. RUDARSKEGA REDA

Uvod) N. fužinarji, podložniki in urbarski ljudje železnega rudnika v Kropi, Kamni gorici in Kolnici so obvestili cesarja, da se je rudnik sedaj razcvetel in povečal ter da bi se čim dalje bolj množila komorna posest in splošna korist, če bi dobili dober red (polizei), če se rešijo pravične pritožbe in če bi v vseh rečeh ravnali prav in pošteno. Zato so prosili za vzpostavitev potrebnega reda in za podelitev nekaterih svoboščin, ki jih imajo takšni rudniki. Ko je vse poizvedel, jim je cesar podpisal naslednji rudniški red.

1) 1. Rudarji (die gemeinen Bergknappen) naj izmed radovljiških meščanov nekaj dni, vendar dovolj zgodaj pred iztekom leta sporoče vicedomu tri častivredne osebe, spretno in sposobne za opravljanje službe rudarskega sodnika. Če vicedom po temeljitih in nesumljivih poizvedbah dožene, da je kateri izmed mož sposoben za to, naj ga v vladarjevem imenu nastavi s čim manjšo plačo iz dohodkov vicedomskega urada, ga zapriseže in mu ukaže izvrševati ta red z vso pridnostjo in zvestobo. Če pa med trojico ne najde primerne, naj sam vzame in nastavi kakega drugega dobrega.

2) 2. Ostane pri polovični najemščini petih funtov pfenigov od gore (Gepurg), rude, planinskih pašnih pravic, fužin in lesa, kolikor so svoj čas popustili Maksimilijanovi komisarji in so tudi sedanji komisarji za to, da se plačuje po pet funtov od vsake fužine in ravno toliko od štirih hub, izročenih fužinam.

3) 3. Čeprav so te hube sedaj za ohranjanje fužin razdeljene med fužinarje na mnogo delov, naj se plačuje najemščina za planino, rudo, pravice, gozde, les in kar je

potrebno za vzdrževanje rudnika, kakor nekdanj in kakor je zgoraj določeno in naj radovljiško gospostvo ne predpisuje fužinarjem novot, kakor davkov, tlake in desetega pfeniga, ker jih niso dolžni plačevati.

4) 4. Tudi urbarsčine niso dolžni več, kot je bilo predpisane po starem, čeprav bi jih deset ali več sedelo na eni hubi in bi zato postavili več hiš.

5) 5. Prodaja fužin, hiš in zemljišč, kamor segajo, ker so kupnega prava, naj se opravi vselej z vednostjo in privoljenjem imetnika gosposčine in se mu od tega plača deseti pfenig. Za izdajo pisem naj imetnik ne jemlje več kot šest krajcarjev.

6) 6. Za nove domke (Hofstätten) izven hub naj ostane letna davščina dvanajst laskih šilingov od enega domka, ki jih dobiva sedanji in prihodnji imetnik, a od prodaje teh domkov je odpravljen deseti pfenig.

7) 7. Fužinarji, drvarji, rudarji, oglarji, plavžarji, fužinski in žebljarski kovači ter drugi podložniki pri rudniku naj bodo cesar-

Hišica rudarjev Kavčičev, Tineta, roj. 1814,
in Jurija, roj. 1854, v Kropi

(Foto Sl. Skriba)

ju in gosposčini v Radovljici v splošnih deželnih potrebah in pozivih vselej poslušni in postrežni kot zvesti komorski in urbarski ljudje (komora je bila cesarska, urbar pa graščinska zadeva).

8) 8. Rudarski sodnik naj pobira globe, ki zapadejo pri fužinarjih in rudniških ljudeh, na gori, v fužinah (Werchgaden) in kjerkoli, izroča polovico vicedomu, ki obračuna odvedeni znesek; drugi del ostane sodniku, da bo opravljal službo tem marljiveje v dobro rudniku in da bo skrbel v njem za mir in pravico. Ima naj moč in oblast prosto obravnavati, razsojati in izrekati vse, tudi osebne in stvarne zadeve razen hudodelstev. Če rudarski sodnik ni dovolj močan, naj mu imetnik radovljiškega gospostva na zahtevo nudi potrebno pomoč in podporo.

9) 9. Nihče naj ne začinja na gori, v plavžu, fužinah in kovačnicah z nikomer česa nasilnega ali hudega; kršilce naj sodnik kaznuje na telesu in imetju, kakor v drugih rudnikih.

10) 10. Če je kdo zagrešil hudodelstvo, pa je pribežal v fužino ali rudnik, naj ga rudarski sodnik izroči deželskemu sodišču ali radovljiški gosposčini; ta dva naj ne segata s silo na ozemlje rudarskega sodišča.

11) 11. Zaradi planine Vodice je prišlo po poročilu komisarjev med strankami t. j. med Otočanci in Žalošani na eni in med fužinarji na drugi strani do poravnave, da uživajo to planino vzajemno in da bodo gnali vsako leto prvi dan po Vnebohodu in ne prej.

12) 12. Fužinarji smejo za popravila svojih naprav in hišic s predhodno vednostjo in posvetom z graščinskim imetnikom ter rudarskim sodnikom jemati les iz hrastovih in drugih gozdov proti primernemu plačilu.

13) 13. Sodnik naj skrbno pazi, da kmetje in drugi zaradi lazov ne bodo požigali in pustošili gozdov in drevja okoli rudnika,

kar se bo težko telesno kaznovalo. Če bi se kdo tega lotil, ga je treba naznaniti gosposčini; če bi to ne zaleгло, pa vicedomu v Ljubljani, da stvar preišče.

14) 14. Čeprav so fužinarji prosili za dovoljenje, loviti ribe laško miljo daleč od fužin, jim to iz razumljivih vzrokov ni bilo dovoljeno.

15) 15. Po poizvedbah in poročilih se do nadaljnjega dovoljuje pot na Bačo, da bodo fužinarji in drugi mogli voziti in nositi svoje železo, žeblje, vino in drugo blago tja in nazaj, na Gorico, Videm in v druge navadne kraje, toda tako, da bodo plačali vse naklade, mitnine in carine kakor na ljubljanski cesti, ki so se je do zdaj posluževali; izdano je povelje, da posebni komisar odpre to pot.

16) 16. Če bi se med fužinarji, delavci, rudarji in drugimi osebami, ki imajo opravka z rudo in delom pri železu, pripetili nesporednosti in prepiri, ki spadajo v preiskavo in presojo rudarskega sodnika, naj ta vsakičkrat na zahtevo strank hitro postopa in jih skuša poravnati, da ne bodo imeli zaman stroškov in potov ter da ne bodo zamujali dela zaradi narokov.

17) 17. Prej navedeni naj nimajo shodov, skrivnih zvez, dogovorov in takšnih nedopustnih stvari brez vednosti in privoljenja oblasti, da ne zapadejo težki nemilosti in kazni; kršilca naj oblast strogo kaznuje in naj odpravi ter uniči kakršnekoli dogovore.

18) 18. Podelitve rudnih jam z njihovimi pravicami in merami za vsako fužino v Kropi, Kamni gorici in Kolnici sprejmejo fužinarji za svojo potrebo od rudarskega sodnika.

19) 19. Za podelitev jam je treba plačati sodniku tri, pisarju za vpis v rudniško knjigo pa en krajcar.

20) 20. Podeljenemu rudišču (Pau) ali jami naj se da v višino (im Saiger) dvajset sežnje, v širino (auf Scherbm) pa 6 »Lehen« (Lehen je 7 sežnje) ali kolikor na priliko prenese gora.

21) 21. Jame, jaške, rove in odkopna mesta (Oerter) je treba dobro oskrbeti s podpornimi lesovi in drugimi potrebščinami, ki jih je treba obvarovati pred okvaro.

22) 22. Sodnik naj dodeljuje rudo in jame iz imenovanega rudnika najprej tamkajšnjim fužinarjem za njihove plavže. Kadar je dosti rude, naj dá izročati rudo iz jame drugim fužinam kot ob Sori Železnikarjem, da ne bodo trpeli zastoja.

23) 23. Naj nihče brez potrebe ne seka v gozdu na način, ki bi bil drugim nevaren.

Bajer v Voščah pri nekdanji kolniški fužini
(Foto J. Bertonecelj)

Če ga pri takem poslu dobe, naj ga sodnik kaznuje.

24) 24. Če rudar, voznik ali delavec v gori tja ali nazaj grede koga pretepe ali opsuje in tako prelomi kraljevsko svobodo, naj ga sodnik po njegovem ravnanju in dejanju ostro kaznuje.

25) 25. Rudarji in drugi delavci, eden ali več, ne smejo pod hudo in težko kaznijo svojevoljno zapustiti ali podkopati (einhacken zasuti?) rova ali zapustiti posade.

26) 26. Vsaka jama ali jašek naj ima prosto izsipališče za jalovino, da ne bo nihče drugim v škodo. Kdor to prestopi, naj bo kaznovan v višini škode. Kjer manjka prostor za izsipanje jalovine, naj ga sodnik pregleda in odloči po legi in pošteno.

27) 27. Kadar oddajo fužinarji v gori rov, odkop ali predor (Stolln, Ort, Durchbruch) na rudo, naj se to vselej opravi pred sodnikom, da bi ta, če si prideta fužinar in delavec navzkriž, mogel vsakogar braniti v njegovi pravici.

28) 28. Sodnik ali tisti, ki mu on ukaže, naj posname v zapisniku vsako tako pogodbo, pri čemer plačata fužinar in kopač za posnetek po 3 krajcarje.

29) 29. Sodnik naj ima prisežno (geschworne) vrstico 7 sežnje, kakor je na Kranjskem v drugih rudnikih navada, in eno s podrazdeljenim sežnjem; ravno tako naj ima tudi vžgano (prente) mero za oglje, ki mu jo dostavi vicedom in je enaka vicedomski.

30) 30. Sodnik naj bo zmeraj nad rudarji in naj skrbi, da bodo kopali, na gori dobro prebirali in k plavžem dovažali dobro rudo, ne pa kamenja vmes kot doslej. To naj jim sodnik dostikrat zabiča. Če dobi koga, ki ne bi kopal rude ali je ne bi prav prebiral, naj ga celo odslovi iz rudnika.

31) 31. Fužinarji naj dajejo v gozdove dobre drvarje in oglarje, da ne bo zastajalo delo fužin in da komorna imovina tudi po tej poti ne bo prikrajšana.

32) 32. Zaradi plačevanja jamskega paznika (Hutman), rovnega in rudnega kopača, hlapca in tekača z rudnimi posodami naj velja, da se jim odmerja in postavlja plača vsakokrat po priliki mehkega ali trdega sveta in po odločitvi sodnika in zapriseženih mož.

RED RUDARJEV

33) 1. Pazniki pri jamah naj prisežejo sodniku, da bodo izpolnjevali, kar jim nalaga ta red ali tudi sodnik; ne smejo sprejemati podkupnine (Muet, primščine?) ali da-

ril od delavcev ali kogarkoli, temveč naj vsakemu delavcu napovedo plačo po sodnikovem preudarku in z vrednostjo fužinarjev po priliki njegovega dela. Nadzirajo naj jih in ne spregledujejo naj jim zamud in nemarnosti. Kdor bi to prestopil, se o prazniku vina prenapil in zato tudi delo zamudil, naj ga sodnik kaznuje.

34) 2. Jamski pazniki naj ne najemajo delavcev brez vednosti ali volje fužinarjev in sodnika, ampak naj jih opozarjajo na škodo in gledajo, da bo vsak delavec svojo plačo dobro zaslužil, da ne bo zamudil nobene posade ali časa (Schicht oder Pass), da ne bo puščal med dobro rudo slabe, malopridne zemlje (böser Erden), trhline, prsti (Moder), surovine (Ranvent-Rohwand?) trdine? (Pflinz) ali gnajsa, ki v sebi nima železa.

35) 35. Jamski pazniki morajo o pravem času jame dobro opirati z lesovi in vzdrževati jamske odre in opore (Stolntragfert — Tragfarten, ansprich) in kar je drugega potrebno. Ko je to storjeno, naj ukažejo začeti delo na rudo.

36) 4. Sodnik (tu Perkhmeister) naj pove vselej red in mero, koliko posad mora rudar vsak teden narediti in koliko ur se računa za posado.

Severozahodni konec rudnatega Vreča med Savo in Kamno gorico

(Foto »Gorjana«)

37) 5. Pazniki naj ne dajo nikomur delati vnaprej ali za nadoknado; zamude naj naznanijo, da se take posade izbrišejo in ne plačajo.

38) 6. Pazniki naj nadzorujejo vso pravico, železje, loj in drugo; stolčeno železje naj se pridno pobira in vrača fužinarjem.

39) 7. Vsak paznik naj ima s kovačem rovaš, da na njem zarezuje vsak teden skovano orodje; če se ugotovi, da kakšni odkopi ali dela (Oerter oder Arbeit) niso bila dobra, se tista kovaču ne zarezajo in ne računajo.

40) 8. Kakor po drugih rudnikih naj imajo rudarji in delavci tudi tukaj svoj lastni »khnoden« (?) in opremo (shirer), fužinarji pa naj jih oskrbujejo po sodnikovi odredbi z lojem.

41) 9. Noben paznik, rovni ali rudni kopač, tekač z rudo in nosač naj ne drvari doma pri hiši in naj ne bo dolžan opravljati kako drugo delo za fužinarja; tudi sodnik naj ne dovoljuje tega razen v višji sili ali v veliki potrebi, da ne bi zastal komorni dohodek ali pogorel plavž ali fužina, ali če bi ju morali popravljati, narediti glavo peči (Ofenhaupt) ali ognjišče (Wuer) in niso mogli dobiti drugih delavcev; tedaj naj pomagajo delati in jim dajo fužinarji za to tedensko rudarsko plačo in zadostno hrano.

42) 10. Če dobe koga pri nepridnem ali nezvestem delu, naj ga paznik z naznanilom njegove krivde in z vednostjo njegovega fužinarja odslovi (ablegen) in naj ga kaznuje sodnik po preudarku.

43) 11. Če fužinarji ali kdorkoli nočejo brez oklevanja plačati rudarju ali delavcu v fužini in plavžu za delo, kar so dolžni, naj se prizadeti pritoži sodniku, ki mora poskrbeti plačilo v 14 dneh; če pa fužinarji ne morejo plačati v denarju in hočejo dati blago, naj se to pošteno oceni in plača po vrednosti pfenig za pfenig.

44) 12. Če ostane delavec ali rudar dolžan fužinarjem, enemu ali več, ker so mu dali kaj na delo ali kot predujem, naj se postopa z njim, kakor zgoraj rečeno. Ako pa skrivaj odide, naj sodnik in fužinarji pišejo za njim in ga naznanijo kot nemarnega in nepoštenega.

45) 13. Če pa rudar hoče iti ali je odšel pošteno in očitno drugam in so mu fužinarji dolžni, naj mu preskrbe plačilo v treh dneh v gotovem denarju ali blagu, ki ga sme ponesti s seboj kakor v drugih rudnikih.

46) 14. Sodnik naj gre večkrat v letu, zlasti po praznikih nadzorovat in pregledat vse stvari v rudniku. V prihodnje naj tudi odreja vse potrebno zaradi tovarne poti in drugih zadev.

47) 15. Sejem naj za zdaj ostane eden na leto, ta, ki je bil doslej v nedeljo po sv. Marjetici in ga je varoval gosposčinski imetnik, dokler se rudnik še bolj ne povzdigne.

PLAVZARSKI RED

48) 1. Pečniki ali plavžarji (Bläher) s pomožnimi delavci-gradlarji (Gradler) naj bodo poslej marljivi pri žganju in praženju rude, pri posadah in delih; spravljajo naj oglje in rudo v pravšne kupe, ne devljejo naj preveč v peč in naj ne dajejo masam premalo oglja; pripravljajo (anrichten) naj vse, kolikor je mogoče in delo prenese; ne pridevajo naj rude spodaj (under hineinsetzen), da razbeljeno železo ne bo krhko (radprach, rotbrüchig) in slabo taljeno (unsauber geplat); pazijo naj na zanič (pös) rudo in naj takoj povedo sodniku, če jo dobe; pravi čas naj hodijo na delo, vse pregledajo in k rokam pripravijo; naprej naj poskrbe za vsa popravila pri peči, v žgalnici rude, v mehovju, pri žlebeh in vseh drugih pripomočkih (Zeug); posebno naj pazijo tudi na ogenj, da ne bo naredil škode v kolpernih in v drugih bližnjih stavbah.

49) 2. Ljudje pri pečeh naj ne hodijo med tednom na vino ali drugam, temveč naj strežejo delu, kakor je treba; noben pečnik ali gradlar naj ne začne razsajati (aufpochen) in odpovedovati, če mu fužinar v potrebi očita nemarno delo, temveč naj svojo nepridnost popravi s pridnostjo; kršitelja naj noben fužinar ne sprejme.

50) 3. Sodnik naj gre vsak mesec in kolikorkrat bi bilo treba v vse plavže in kladiva, da se sam pouči o delu, rudi, oglju, o tem, kdo praznuje in kdo je tisti teden stal; o vzrokih, da se presuknejo in odpravijo, da se bo komorna posest množila in da fužinarja ohranimo v delu.

51) 4. Sodnik naj pazi, da bodo ljudje rudo pravilno žgali in vsipali, talili dobro železo in ga čedno kovali.

52) 5. Sodnik naj posebno skrbno preprečuje, da bi tekmeči (Gegenkheuffl) ne izrivali revnih fužinarjev iz njih posesti na krivičen način s praktikami, ki se včasih gode pri železnem blagu, kjer drug z drugim posluje, temveč da se revnemu ohrani njegov delež v fužini pa tudi v gori in gozdu in da se ne ovrè ime njegovega železa; kjer pa fužinar nemarno troši denar, ki ga je dobil na delo, se ne žene za rudo in ogljem, se zanaša na sodeležnike (ali na delavce? — Gesellen) in ravna po svoji glavi v škodo rudniku in komori, ki ji krati dohodke, ter hoče poleg sebe še druge spraviti do ustavitve

dela, k takemu naj vzame sodnik zaprisežene može in druge pametne fužinarje in občane (purger), da sklenejo in store, kar je po pravici in kar so dolžni, da bodo plavži kakor tudi fužinarji obdržali zadovoljno delo in se ubranili nezakriviljenega počivanja.

53) 6. Sodnik in zapriseženi možje ne smejo imeti deležništva v poslih in združbah s fužinarji in ne smejo biti z njimi v sorodstvu, da bodo mogli tem krepkeje nastopati pri utrjevanju reda in po dolžnosti kaznovati prestopnike, da se ne bo mogel nihče pritoževati zaradi njihovega koristoljubja, ampak da bodo proti vsakomur enako ravnali v vseh rudniških zadevah.

54) 7. Sodnik naj skrbi, da se cena železa brez pristanka deželnega kneza ne bo dražila ali zviševala.

55) 8. Če se najde in koplje ruda na travnikih in njivah ter s tem nastaja znatna škoda na zemljišču, naj se škoda povrne po spoznavi sodnika, zapriseženih mož in dveh neprizadetih sosedov.

56) 9. Če sodnik komu podeli eno ali več odmer (?) ali jam (Aufschlag oder Gruben), naj seznaniti in natanko pouči prejemnika o rudniškem pravu, o pravici jame, o merah pod seboj, nad seboj in ob sebi, kolikor prenese rudnik po legi, da ne bo zašel (sich nicht verpaid).

57) 10. Če fužinar ali fužinarji hočejo prodati svoje dele (Taile), naj jih ponudijo sofužinarjem; če se sami ne morejo zediniti o ceni, naj vestno in nenamerno presodijo, posredujejo in izrečejo po legi tistih jam sodnik in zapriseženi možje; če bi drugače ravnali, naj prodaja nima moči. Če pa fužinarji niso kupec, naj omenjeni fužinar z vednostjo sodnika in mož da prodati svoj del drugemu.

58) 11. To mora veljati tudi, če je treba izročiti ali prodati fužino, kladivo ali plavž z deli (mit den tailen), ker je takšno staro izročilo.

59) 12. Fužinarji naj drug drugemu ne prevzemajo in nagovarjajo (abthaidingen oder aufreden) pogojenih delavcev.

60) 13. Vsakdo naj uživa v rudniku, na gori, v fužinah, rudniških kopiščih in drveskih svobodo in varnost; kadar pa sodnik zahteva pokorščino, ga je treba ubogati.

61) 14. Če kdo meni, da mu drugi dela nadlego in noče tega trpeti, naj ne sodi sam, marveč naj se pritoži rudarskemu sodniku; če tedaj sodnik ukaže mir, naj miruje, da ne bo izgubil telesa in življenja (prav: imetja).

62) 15. Nihče naj s hudobnim namenom ne teka za nikomer pod kap ali v hišo, ker bi izgubil roko.

63) 16. Če rudar v rudniku pretepe koga do krvi, naj deželski sodnik nima opravka z rudarjem, ker kaznovanje pristojna rudarskemu sodniku.

64) 17. Če zakrivi rudar v gori ali v rudarskem sodišču uboj in ga prime rudarski sodnik, naj ga ta izroči radovljiškemu deželskemu sodišču.

65) 18. Kdor zagreši pobjo? (fräfl) ali potegne orožje, zapade sodniku 72 pfenigov.

66) 19. Kdor koga poškoduje (ain lemb tun), plača sodniku 5 mark in 60 pfenigov, marka po 40 krajc., in mora poškodovancu povrniti škodo.

67) 20. Kdor koga rani, plača sodniku funt pfenigov in povrne škodo.

68) 21. Katerikoli rudniški pripadniki naj se proti nikomur ne štekajo in zbirajo, naj ne nosijo o praznikih, na plesih in sejnih in nikoder prepovedanega orožja: osti? (Wurfhakl), kopij, samostrelav, pušk in drugega neprimerne orožja, da ne bi prišlo do hudih dejanj in poškodb. Prestopnika naj kaznuje vicedom na telesu in imetju.

69) 22. Ta red velja za najnižjega kot za predstojnika (Maister), za reveža kot za bogatina.

70) 23. Kdor bi enega ali več členov ne izpolnjeval, temveč bi delal nazoper, naj bo

Jamniška cerkev iz srede XV. stol.; pogled proti Jelovici
(Foto Gašperšič)

v razmerju s priliko in pregreškom kaznovan na telesu in imetju, bodi fužinar ali delavec, ki spada k rudniškemu poslu in se z njim preživlja.

71) 24. Sodnik naj v tem in v vsem gleda na komorno in rudnikovo potrebo, prid in dobro. Če bi imel v čem težave, naj se vselej obrne na vicedoma ali, če je treba, po spodnjeavstrijski komori celo na vladarja in naj čaka odgovora, katerega naj poslušno izvrši.

Cesarski pečat

V mestu Dunaju, 3. januarja 1550.

Komisija komornega sveta:

Sigmundt Herberstain

Cristof Tanhausen

Blasy Spiler

Hanns Schweinhaimbl

PRIPOMBE

K PREDNJEMU BESEDILU RUDARSKEGA REDA

(Uvod) Rudarski red izraža vladarjevo skrb za dobro delovanje rudnika, od katerega si obeta povišanje dohodkov, ki naj bi pomagali kriti stroške n. pr. za vojevanje; to je bilo spričo dolgotrajne turške nadloge splošna zahteva. Znan je bil tudi rek: Če se dviga rudarstvo, imata od tega koristi kralj in dežela (rudarski red za Ogrsko 1573). Zato se tolikokrat poudarja deželnoknežja komorna posest, od koder se je polnila državna blagajna. Sèm so šteli posebno rudnike, v katere je prihajal od vseh uradov ob vsaki priliki klic: Množite, pospešujte komorne dohodke! To slišimo ponovno tudi iz našega rudarskega reda. Rudniki morejo in morajo več donasati, če boste imeli dobro »policei«, pod katero so razumeli skrb za red, varnost in blagostanje. Pomanjkanje »policije« je bilo Ferdinandu glavni vzrok gospodarskega nazadovanja.¹⁰ Pod Ferdinandom sta izšla 1542 in 1552 dva policijska reda za vse ali za nekatere avstrijske dežele, ki prihajata do izraza ob členih starejšega izvora tudi v nekaterih poglavjih tistodobnih rudarskih redov.

1. člen. V resnici niso volili sodnika samo rudarji in ne izmed radovljiških meščanov, pač pa prav kmalu izmed domačih fužinarjev.

2. člen. »Činž« 5 funtov pfenigov od vsake fužine in hube predpisujeta tudi radovljiška urbarja 1498 in 1579.

4. člen. Urbarščina je bila v urbarju 1579 predpisana tudi za domke.

7. in 60. člen vsebujeta sicer ne izrecno tudi oprostitev od rekrutiranja, ki je pozneje za kmečke sinove mnogo pomenila.

10. člen. Izročilo, da je bil oproščen sodnega zasledovanja, kdor je n. pr. iz radovljiškega deželskega ali gosposčinskega sodišča pribežal v rudnik (pred rudarskega sodnika), izvira iz tega člena. Biriči niso smeli čez mejo, ki je sekala cesto blizu brezoviške poti, najbrž ob freisinško-radovljiški meji, kjer je pozneje stal po Müllnerju^{10a} kamen z napisom, da je tam kroparska sodna meja, a rudarski sodnik je moral na tej meji izročiti hudodelca radovljiški deželski sodniji. V primeru rudarskega sodnika Klemena Bobka vemo, da je ta dal marca 1569 biti plat zvo-
(Glockenschlag) proti Dietrichstainovim biričem.

11. člen. Pravilni datum, na katerega so gonili živino na Vodice, je pač dan »po sv. Primožu«.

14. člen. Ribolov je bil regalna pravica, gosposčinski. Fužinam ni bil potreben za obstoj.

15. člen. Tovornikov čez Bačo iz srednje Gorenjske, posebno preko Škofje Loke je bilo mnogo. Morda so zaprli to pot tako zaradi kmečkega prekupčevanja, ki so ga preprečevali s policijskimi redi, kot zaradi tiho-
tapljenja in skrivanja pred mitničarji. Kmetje so kupčevali tudi z železom in žebli,¹¹ kar je bilo prepovedano.

19. člen. Rudniške ali podelitvene knjige (Empfachbücher) iz časa pred 1668 se niso ohranile, pač pa je nekaj podelilnic za kopišča od 1611 dalje in ena na rudo v loškem muzeju. Omenjene knjige hrani Državni arhiv Slovenije kot »fužinske«.

21. člen. Ort, das; Oerter — odkopi v notranjščini rova ali jame, odkopno mesto, ki obeta rudo, rudnat kraj ipd.

22. člen. Zeiering je Sora; imeni Zeiering in Selca sta na tem mestu pleonazem za Železnike.¹² Zaradi rude je nastal nekajkrat prepir med sosednimi fužinami. Okoli 1506 so loški mislili, da sega freisinški svet do srede potoka Kropa, da so torej Kroparji kopali rudo na loškem ozemlju, za kar jih je dal loški glavar na gradu pretepsti.^{12a} Železnikarji so se tudi 1553 pritožili, da Kroparji, Kamnogoričani in Kolničani kopljejo rudo na loškem svetu, iz česar se je vnela med gosposčinama dolga pravda.

24. člen. Posada kakor izmena, Schicht; pomeni pa po Cigaletu v montanistiki tudi globino, ležišče, sklad, Flöz.

26. člen. Kupi jalovine (Halden, Schuttbüchel) pred jamami razodevajo še danes, ko je nje in jame skoraj do nespoznavnosti pokrila zemlja, kje so kopali rudo. Na Jelovici je tudi dosti udorin in kotanj kraškega značaja, hkrati pa nahajamo nekdanje rudne

jaške ali poševne vhode v rove (Pinge), ki jih je zakrilo vejevje, listje, zemlja ali izdelala človeška roka.

27. člen. Kopanje na pogodbo, od količine (Gedinge), so navadno oddajali od rude iz rogov, predorov ipd., ki so po večji enakomernosti profilov olajševali izračun zaslužka po izpraznjeni prostornini. Zapis ali posnetek pogodbe so imenovali »Gedinge abziehen«, kakor se je izražal tudi Zois.

29. člen. Prišežna vrstica (geschworne schnur) s 7 sežnji s po ca. 1.90 m je bila predpisana v vseh avstrijskih starih redih, po Pircheggerju že 1409 v salzburškem rudniku Krems pri Gründu na Kor. V Kropi. Kamni gorici in Kolnici so se dogovorili fužinarji in sodnik v torek po Treh kraljih 1496. da naj ima vrstica 6 sežnjev okoli in okoli (umb und umb), takrat torej seženj manj, morda zaradi terena. Vicedomska votla mera za oglje je držala po karol. redu 3 dunajske mernike ali 6 ljubljanskih starov.

32. člen. Jamski paznik (Hutman) je bil nekoliko višje plačani rudar in hkrati zapriseženi komorski človek. Rovni kopač (Stollenhauer) je v prvi vrsti kopal rov, potem pa tudi rudo. Rove so kopali, včasih izsekavali z ročnim orodjem in si pri tem pomagali z ognjem; smodnik so začeli uporabljati v rudnikih šele okoli 1715. Posoda za dviganje rude iz jam je bila v Jelovici močno okovano vedro, kbôu (slika v Kroniki I. VII — 1, str. 7); v Železnikih pa je v isti namen služil pleten koš s pribl. enako prostornino okrog 10 dm³. Vrh jame ali na kakem pomolu v jami je bil nameščen vitel z vrvjo, na katerega se je navijala vrv s posodo.

25. člen. Tragfert-Tragfarten. Pirchegger misli na tla ali odre iz desak,¹³ kakršni so mogli služiti v jamah z jaški in kamini ali v breznihi (Höhlen, kakor imenujejo Nemci kraške jame).

38. in 39. člen. Jamski kovač — Bergschmied — je delal in popravljaj jamsko orodje, okovje ipd. Zakaj se mu ni obračunalo kovanje, če se je odkop izkazal zanič, ne moremo dognati. Rovaš, roš, v ogrskem rudarskem redu 1573 rabisch, sicer Span. Kerbholz, je bila po dolžini razpolovljena deščica ali palica, v katero so zarezovali v rudniku tedensko kovanje, po Ort RR pa delavčeva plačila dolga za vsakdanje potreščine. Eno polovico je hranil paznik, drugo kovač, veljali sta le obe skupaj in če so se zareze ujemale. Po Ort RR je veljala fužinarjeva polovica, če je delavec svojo izgubil.

40. člen. Kateri del rudarske ali jamske opreme je bil »khnoden«, ni dognal tudi Pirchegger.^{13a} Shirer — Geschirr, posoda,

orodje, oprema. Inslit — Unschlitt, loj, ki je rabil za svečavo tudi v jamah, kasneje tudi v obliki sveč, ki so si jih rudarji sami ulivali in so služile kot časomeri v jamah. Zaradi pomanjkanja loja je včasih zastal odkop rude, če ni delovala dobava živine.

43. člen. Plačilo v blagu (Pfennwerte) so bile dnevne potreščine, živež, obleka ipd.

47. člen. Znamenje sejmske oblasti je bila tudi v Kropi sejmska roka z mečem, ki so jo obešali na trgu.

48. člen. »Gradler« je bil nižji, pomožni delavec pečnika (plajerja) pri plavžu; njegova opravila niso navedena. Na Štajerskem so šteli na dva pečnika enega »gradlerja«. Pomena označbe, ki je prišla v gorenjskem fužinarstvu v pozabo, zdaj ne vemo več. v tem členu dela težave še dober prevod mesta »darzue die ordentlichen hauffn mit koll und Arzt tragn«, ki ga skušamo izraziti »prinašajo (pripravljajo) naj poštene (zadostne) kupe oglja in rude«; dalje »naj ne prenasipljejo (ne presilijo) peči, namreč z rudo, kakor je tudi v štajerskih redih. Če »anrichten« v zapovrstnem naštevanju opravil pri plavžu nima posebnega, v plavžarski jezik prenesenega pomena, se more ta beseda prevesti »pripraviti, kolikor je mogoče — anzurichten sovil muglich«. Za razumevanje postopkov je še pomembno »khain arzt under hineinsetzen«, da se spodaj ne sme pridevati ruda.

52. člen. Gegenkheuffl so morda tekmeči, prekupečevalci, nasprotniki, drugi ponudniki.

Rudar spravlja rudo iz jame (po fotografiji M. Pfeiferja iz leta 1936). Vedro in motikica sta iz jame, ki se končava v 60 m dolgem rovu

»Zapriseženi možje« se pojavijo v tem in v prejšnjih členih nenadoma in brez pojasnila in so pač sodnikovi prisledniki kakor v štajerskih redih.

53. člen. Prepoved fužinskega deležništva sodniku se vsaj okoli 1600 že ni več izvajala.

57. in 58. člen. »Taile« so rudni deli, deli v gori, ki nas vabijo, da bi v njih videli najstarejšo razdelitev rudnega področja v XV. ali celo že v XIV. stoletju. Označbo »stari deli« in »pri starih delih« beremo še v podelilnih knjigah (Empfachbücher) n. pr. 1678 itd. in še 1709 v rudnih revirjih Planic, Varlovne, Jamniške gore, Na Coku, kar je pomembno za preučevanje starosti revirjev ali posamičnih jam. V 58. čl. so »deli« istega pomena ali pa fužinski deleži. Oba člena sta imela namen preprečevati nekontrolirano odtujevanje fužinske posesti vsakokratnim skupnostim.

64. člen. Nekatere navedbe našega reda se najbrž ne nanašajo enako na vse tri rudniške kraje. Rudarskosodni okoliš Krope je bil n. pr. nesporno tak, kot ga ima še sedaj ta kraj, pri Kolnici n. pr., ki je najkasneje okoli 1650 nehala veljati kot rudniški okoliš, ker se je popolnoma opustila vsaka železarska dejavnost, njen rudarskosodni okoliš ni razviden; ali so trije podjelovski kraji tvorili kdaj sklenjen rudarskosodni okoliš, je tudi dvomljivo. Vsak od njih je imel še pred 1600 svojega rudarskega sodnika.

SORODSTVO IN NADALJNJA USODA FERDINANDEJSKEGA RUDARSKEGA REDA

Komorna komisija je očitno sestavljala podjelovski red po koroških in štajerskih predlogah XV. in XVI. stol.¹⁴ posredno ali tudi neposredno pa po OrtRR. Razčlemba in primerjava gradiva bi pokazala v razvoju dolnjeavstrijskega železnega rudarstva in fužinarstva marsikako enakost ali podobnost pa tudi znatne razločke. V ta namen bi bilo najbolj potrebno najprej obdelati OrtRR

kot najstarejši in v pravnem pogledu najobsežnejši dokument med vrstniki, ki je bil kdo ve od kod presajen na naša tla.

Po OrtRR je bilo ustanovljeno in se je nanj opiralo gorenjsko srednjeveško železarstvo in najtrajnejša sled za njim — rudarsko sodstvo — je držala štiri stoletja (1381 do 1781) z znatnimi razločki od organizacije železarske uprave v koroških, posebno pa v štajerskih rudnikih.

Ferdinandejski, na male podjelovske fužine omejeni, in njihovim preprostejšim okoliščinam se prilagajajoči rudarski red je dobil 1575 bolj izdelanega, sodobnejšega naslednika v karolinškem redu za Kranjsko in Goriško, ki je veljal do odprave rudarskega sodstva 1781 in deloma do avstrijskih rudarskih zakonov XIX. stol.

Srditi nasprotnik rudarskega sodstva, imetnik radovljiške gospoščine Moric Dietrichstain, ki je 1569 želel porabiti podjelovski red za krpanje svojih oken,¹⁵ bi se bil moral v imenu gospostva izjaviti tudi o karolinškem redu,¹⁶ pa tega ni več utegnil storiti, ker ga je 1576 prehitela smrt. Nato je Janž Mandelc natisnil karolinški red v Ljubljani 1577. leta.

OPOMBE

1. Fotokopije OrtRR imata muzeja na Jesenicah in v Loki. Oskrbel jih je po Münchenskem izvodu Pavle Blaznik. — 2. Pripis na Münchenskem izvodu OrtRR iz 1496. — 3. Obvestilo Pavla Blaznika piscu. — 4. Po radovljiškem urbarju iz 1498 v DAS. — 5. Mü 264. — 6. Mü 281—285. — 7. Dunajski izvod OrtRR navaja Mü 374 ssl. — 8. Ni gotovo, kateri prepis OrtRR so priložili podjelovski fužinarji svoji prošnji na cesarja. — Vriva se tudi vprašanje, koliko je pravno in praktično veljal OrtRR še 1547. — 9. So izšle samo rokopisne. Njihov prepis iz XVI. stol. hranijo v državnem arhivu na Dunaju; original ali drug star prepis ni znan. Mü str. 249 ssl. prinaša nepopolno in ponekod slabo prebrano besedilo. Kovaški muzej v Kropi ima fotokopijo dunajskega izvoda in po njem narejen vidiran strojni prepis. — 10. Josip Zontar v spisu Nastanek, gospodarska in družbena problematika policijskih redov prve polovice XVI. stoletja za dolnjeavstrijske dežele s posebnim ozirom na slovenske pokrajine. Zgodovinski časopis X—XI, Ljubljana 1956—1957. — 10a. Mü 298. — 11. Glej 10. — 12. Glej 3. — 12a. Glej 3. — 13. Pi 86 sl. — 13a. Pi 86, zlasti pogl. Der Berg. — 14. Pi na mnogih mestih, zlasti str. 36 (Hüttenberg 1492), 59 (Erzberg 1507), 86 (Der Berg) in drugod. — 15. in 16. Mü 136.

Kratice: Mü: Alfons Müllner, Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien, 1908. — Pi: Hans Pirchegger, Das steirische Eisenwesen bis 1564, Graz 1937.

